

ІСТОРІЯ МОВИ

Галина Семененко

СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ПРИЧИНИ
В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Неоднозначність смислових зв'язків та аморфність структури складнопідрядного речення в давньоанглійській мові свідчить про те, що складнопідрядне речення з підрядними причини в цей період знаходиться в процесі свого формування. Поява складнопідрядних конструкцій в германських мовах не була спричинена особливими зрушеннями в характері мислення носіїв мови. Основним суспільним фактором, який викликав появу складнопідрядних речень, було характерне для всіх етапів мовного розвитку постійне прагнення носіїв мови до якомога чіткішого вираження думки в кожному конкретному випадку користування мовою. Разом з тим вирішальною передумовою виникнення складнопідрядних речень під впливом загального прагнення до чіткості висловлення була надмірна багатозначність (багатофункціональність) тих синтаксичних конструкцій, які використовувалися раніше для вираження дій або станів, що осмислюються в залежності від інших дій або станів. З ускладненням суспільного життя і розширенням соціальних функцій мови формальна недиференційованість старих синтаксичних конструкцій на позначення різних відтінків смислового зв'язку між несамостійними частинами думки, що містили вказівку на дію або стан, дедалі менше відповідала потребам обміну думками між членами суспільства. Формування складнопідрядного речення — це складний процес, викликаний зовнішніми та внутрішніми причинами. Шляхами формування гіпотаксису були як видозміни в складних конструкціях, близьких до сурядних, так і перерозклад конститuentів поверхневої структури простого речення.

Основним маркером гіпотаксису для давньоанглійської мови є оформлення зв'язку між головним та підрядним реченням за допомогою сполучних засобів. Найхарактернішою рисою сполучникового складу давньоанглійської мови був полісемантизм, властивий будь-якій ранній літературній мові [1]. У давньоанглійській мові відбувається процес становлення складної, диференційованої системи підрядних сполучників: поступово багатозначні сполучники — маркери підрядності — отримують уточнюючі додатки у вигляді елементів, що входять до складу сполучника, або корелятивних часток головного речення; потім створюються нові сполучники, що приймають на себе ряд функцій старих сполучників. Але основною характеристикою сполучників цієї епохи є все ж їх багатозначність. Аналізуючи проблему багатозначності підрядних сполучників на певному етапі їх розвитку, можна розділити її на дві частини. Полісемантизм сполучників можна розуміти в двох різних аспектах: з однієї сторони в тому сенсі, коли однією категорією позначаються по суті всі відносини підрядності, при цьому їх характер значення немає. Ті ж самі сполучні засоби функціонують і як відносні частки (*be* в давньоанглійській, *er* в давньопівнічній). Виняток складають сполучники часу і місця. Очевидно, поняття часу та місця, як найбільш давні уявлення, вже диференційовані, мають самостійне існування і досить чітко виділені для того, щоб перевантажувати ці сполучники. У процесі розвитку сполучники цієї групи втрачають свій полісемантизм, звужують рамки свого значення і в

результаті приходять до такого вживання, яке найбільш властиве їм за їх походженням, наприклад, *þe* — до вживання в якості сполучника означального речення.

Із сполучників більш конкретного значення, наприклад, сполучників часу та місця, з плином часу утворюються сполучники абстрактного значення — причинні, наслідкові, допустові. При аналізі цього процесу, з одного боку, констатується неподільність конкретних (часових) і логічних (наприклад, причинних) відношень; існуючи довгий час недиференційованими, вони лише поступово закріплюються: одні — як сполучники зі значенням часу, інші — як сполучники зі значенням причини.

Якщо причинні значення походять від часових, то звідси часові зв'язки, одні з найдавніших та доступних мисленню, осмислюються як необхідні. Причинна послідовність, взаємозумовленість явищ розуміється як зумовленість часова. Мовні засоби для вираження цієї часової зв'язаності, часової послідовності стають і засобом вираження причинної зумовленості: як абстрактно-логічні сполучники підрядності використовують старі часові сполучники, наявні в мові. Нове абстрактне значення, що розвивається з конкретного, співіснує разом з ним. Мова розвиває нове значення, не виштовхує старе, а використовує для вираження обох категорій один термін (*mid þu*), або ж витіснення відбувається повільно (*ni*).

У підрядному реченні значення причини може конотуватися з певним рядом інших значень. Аналіз складнопідрядних речень з підрядними причини показав, що в давньоанглійський період підрядні речення причини оформлювалися за допомогою ряду сполучників, що є синтаксичними синонімами, кожен з яких виражав певний відтінок причинного значення.

Можна виділити наступні синонімічні ряди сполучників: 1) сполучники, що мають загальне причинне значення: *forþæmþe*, *þa*, *þæt*; 2) сполучники, що вводять підрядні речення причини зі значенням обґрунтування: *forþæm þe*, *ni*, *siððan*, *þonne*; 3) сполучники, що мають причинно-умовне значення: *ni*, *þonne*, *þe*; 4) сполучники, що мають причинно-цільове значення: *þæt*, *to þon þæt*, *mid þæt þæt*; 5) сполучники, що мають причинно-часове значення: *ni*, *þa*, *mid þu*, *siððan*; 6) сполучники, що вводять підрядні речення з відтінком додаткового зауваження, пояснення: *swa*, *swa swa*. Повторюваність ряду сполучників в декількох групах пояснюється здатністю одного сполучника вводити підрядні речення з різними відтінками значення.

Підрядні сполучники виступають як складні сполуки, що складаються з прийменника та вказівного чи відносного займенника у непрямому відмінку *þe* (*for þæt þe*, *mid þæt þe*, *to þon þe* та інші), або сполучники, що походять від прислівників (*þa*, *swa*, *þonne*, *siððan*) чи прийменників (*þæt*). Для вираження причинно-наслідкових відношень використовувалися різні граматичні засоби, які раніше виступали як члени речення. Втрачаючи свої первинні властивості, вони почали виконувати сполучну функцію зв'язку підрядного речення причини з головним реченням.

Більшість причинних сполучників характеризується здатністю приєднувати разом з причинним інші види підрядних речень. Це приводить до того, що в ряді випадків підрядні речення причини не виділяються з ряду інших. Особливо немає чіткої межі між причинними, часовими, порівняльними та цільовими підрядними реченнями. У багатьох випадках можливе різне трактування типу зв'язку, що пояснюється близькістю причинно-наслідкових відносин з часовими, цільовими та ін.

Як одна з форм зв'язку речень, що складають одне ціле складне речення, звертає на себе увагу кореляція, яка була досить характерною для давньоанглійського періоду: сполучник, що вводить підрядне речення, корелюється яким-небудь іншим прислівниковим або займенниковим елементом, що стоїть в головному реченні.

(1) *Swa þæt þa se oðer consul gehierde Diulius, swa gefor he to ðæt iglonde mid XXX scipum /Oros., 172, 8-9/ Як тільки інший консул почув Діулія, він поїхав до того острова з тридцятьма кораблями.*

Корелююча частка головного речення може становити собою той же сполучник, який вводить і підрядне речення, або кореляція може відбуватися за допомогою якої-небудь

різнорідної частки. Сутність її в обох випадках залишається незмінною — “це засіб передачі зв'язку підрядності при недостатньо розвинутих формах вираження цих зв'язків” [3, 11]. Кореляція вказує на те, що функції підрядних сполучників були ще недостатньо чітко визначені і що ці останні потребували підкріплення, яке і надавала корелююча частка. Цей прийом побудови складнопідрядного речення, хоч і тісно об'єднує обидві його частини, по своєму характеру сильно відрізняється від приєднання підрядного речення до головного за допомогою підрядного сполучника. При кореляції відбувається об'єднання двох паралельних речень, в той час як при єдиному підрядному сполучнику речення є “одновершинним” [2, 259]. Кореляція найчастіше зустрічається в складнопідрядному реченні з підрядними часу, місця, наслідку, порівняння.

Однак не на всі типи підрядного речення кореляція розповсюджується рівномірно. Найширше вона представлена в часових та місцевих підрядних. Причинні ж підрядні, як і відносні, наслідкові, цільові та умовні, якщо не використовують підрядних сполучників, то йдуть за зразком асиндетичного співставлення. Можливо кореляція веде походження з дуже давнього періоду, такого ж давнього як і безсполучникове сполучення для інших типів. Оскільки саме для підрядних часових та місцевих були раніше за всіх оформлені більш міцні зв'язки, то там і виникла кореляція. Так як інші типи підрядних розвивалися повільніше, вони поєднувалися асиндетично. Часові та місцеві підрядні речення розвивалися далі і перейшли до використання підрядних сполучникових засобів, але вже без кореляції. У цей час загальна система підрядності вже була більш-менш сформована, причинно-наслідкові зв'язки усвідомлювалися, і решта типів підрядних речень, причинні підрядні в нашому випадку, наздогнали часові, вже без проходження етапу кореляції. Для них була відразу використана існуюча система сполучників (наприклад, шляхом переосмислення існуючих сполучників з конкретним значенням).

Необхідно також зауважити, що кореляція як один з найпоширеніших прийомів уточнення характеру підрядного зв'язку між головним та підрядним реченням не завжди однаково впливає на ступінь взаємозв'язку головного та підрядного речень. В одних випадках наявність кореляції в головному реченні створює його структурну незавершеність, в інших — кореляція не впливає на структурну завершеність/незавершеність головного речення.

Крім сполучникового, можливі випадки безсполучникового з'єднання предикативних одиниць, що утворюють складне речення. Найчастіше безсполучниковий зв'язок зустрічається після дієслів типу *secan, tellan*. Очевидно, це зв'язано з незавершеною перебудовою прямої мови в непряму. Існує думка, що “той “паратактичний” характер давньоанглійської мови в сфері структури складного речення, про який пишуть деякі лінгвісти, створюється скоріше частим повторенням в реченнях *and*, можливо і наявністю кореляції, ніж безсполучниковим приєднанням речень” [2, 250]. Вибір того чи іншого типу побудови складного речення в давньоанглійській мові часто буває питанням стилю даного пам'ятника.

Для мінімізації синтаксичної неоднозначності у визначенні головного та підрядного речення в давньоанглійській мові існували такі прийоми: використання особливого порядку слів (основним порядком слів в головному реченні був V2; в підрядному реченні переважав порядок слів з дієсловом в фінальній позиції, який поступово змінювався на ADV/COMP + SUBJ + V-FINITE, тобто V3), використання умовного способу дієслова, особливий порядок слідування зв'язаних між собою речень, вживання лексичних засобів. Ці ознаки підрядності є факультативними, тобто вони характеризують окремі типи залежних предикативних одиниць, але не є обов'язковими для такого типу в цілому. Пунктуація не може вважатися засобом ідентифікації граматичної функції окремих речень, оскільки в давньоанглійській мові вона була риторичним засобом, окрім того, більшість пунктуаційних знаків було додано до давньоанглійських текстів видавниками та редакторами.

Перелічені вище граматичні та лексичні засоби синтаксичного зв'язку, звичайно, виступають у сполученні один з одним. Наявність цих компонентів і характерна їх

комбінація створюють семантичну цілісність, що дозволяє виділяти певні типи підрядних речень.

Підрядному реченню причини в давньоанглійській мові властива різносуб'єктність, тобто здатність виражати як зовнішню, так і внутрішню причину дії.

Підрядне речення причини може відноситися як до дієслова (V) головного речення, так і до VP загалом. В останньому випадку підрядне речення пояснює один з компонентів VP, який, як правило, є ремою головного речення.

(2) *Æfter þæt he Romeburg getimbred wæs V hunde wintrum ond XXXIII Hannibal, Pena cuning, besæt Saguntum Ispania bugr, for þon hir on symbel wið Romanum sibbe heoldon /Oros., 186/ 533 роки після заснування Риму Ганнібал, цар карфагенян, обложив Сагунт, місто в Іспанії, тому що вони (жителі міста) завжди підтримували мир з римлянами.*

Підрядні причинні вставні речення, через ослаблення обставинних функцій, можуть структурно відноситися до окремих членів головного речення, безпосередньо розташованих за ними.

Аналіз позиційних характеристик підрядного причини в системі складного речення дозволяє зробити висновок: незважаючи на те, що місце підрядного речення причини не є фіксованим, в давньоанглійській мові домінує фінальна позиція підрядного речення причини по відношенню до головного речення.

(3) *Ond se cyng þa ham weard gewende. forþam he geseah þ he þær þes wintres mare don ne mihte /A.S.Chr., 362/. І король тоді спрямував додому, тому що він побачив, що там цією зимою /нічого/ більше зробити не зможе.*

Окрім підрядного речення, для позначення причинних відносин вживалася також абсолютна дієприкметникова конструкція Вираження причинних відношень частково складається на основі переосмислення часових відношень і, оскільки незалежна дієприкметникова конструкція не має ніякого особливого зовнішнього синтаксичного оформлення (зокрема, сполучника), то переважання причинного чи часового значення зумовлене в основному контекстом.

(4) *þæt Eastseaxan þone rihtan Gode geleafan, þone hi gefyrn awurpon under Sigbrihte heora cuninge mid geornfulnysse Oswies þæs cuninges and Cedde him bodiendum eft onflingon /Bede, 16, 5; Visser 1966: 1097/ Східні сакси повернулися до істинної віри богів, яких вони до цього відкидали, при королі Вігбріхті, через ретельність короля Освія і так як Кед молився.*

Дієприкметникова конструкція в цьому прикладі представляє граничний випадок відособлення, вона навіть приєднується до всього речення за допомогою сурядного сполучника "і". Ця дієприкметникова конструкція може розглядатися і як така, що виражає причинні відносини — "так як Кед молився", і як така, що виражає синтаксичні відносини, тотожні сурядним зі значенням супутньої дії, що і підкреслюється вживанням сурядного сполучника *and*. Таким чином, характер синтаксичних відносин незалежної дієприкметникової конструкції коливається між сурядним та підрядним. Але в давньоанглійській мові фіксуються приклади, в яких причинні відносини проявляються чіткіше, часовий відтінок відсутній.

(5) *Joseph, se the gingst wæs hys gebrothra and eac gleazra ofer he ealle; thæt, him tha ondrædendum thæt gebrothrum, hy genamon Joseph, and hine gesealdan cipemonnum /Oros., 34.1/. "Йосиф був молодший за своїх братів і розумніший за них; так як, брати боялись його, вони взяли Йосифа та продали його купцям"*

Абсолютна дієприкметникова конструкція є єдиним типом незалежних неособово-дієслівних конструкцій, що вживалася в давньоанглійській мові у функції обставини причини і могла вважатися синтаксичним синонімом підрядного речення причини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Якубинский Л.П. История древнерусского языка. — М.: Учпедгиз, 1975.
2. Ярцева В.Н. Исторический синтаксис английского языка. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, Ленинградское отделение, 1961.

3 Ярцева В Н Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке — Л Ленинградский гос ун-т, 1940

4 Visser F Th An Historical Syntax of the English Language In three parts — Leiden E J Brill, 1963–1973 — Vol 2 — 1306 p

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1 King Alfred's Orosius / Ed by H Sweet — London, 1883

2 The Anglo-Saxon Chronicle / Ed by B Thorpe — London, 1861 — Vol 1-2

Halyna Semenenko. The Structure and Functioning of the Adverbial Clause of Cause in the Old English. The article outlines the most important features of the cause clauses paradigm in Old English, the rise and development of the complex sentence peculiarities of the connectors used to introduce the clauses of cause, word order in the main and subordinate clause as a marker of subordination interdependence of subordinate clause and the main clause components, positional characteristics of the subordinate clause and the absolute participial construction functioning as a syntactic synonym of a subordinate clause of cause